

UDK: 372.882:159.922.7

BOLALAR ADABIYOTINI O'QITISHDA YOSHGA DOIR XUSUSIYATLARNI HISOBGA OLISH: MATN QIYINLIGI EMAS, JAVOB TURI MASALASI

Abdug'aniyev Ma'rufjon Samad o'g'li

Jizzax shahridagi Prezident maktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Bolalar adabiyotini o'qitishda yoshga moslik masalasi odatda matn qiyinligi orqali hal qilinadi: sinfga qarab asar hajmi, lug'at boyligi va tuzilishi tanlanadi. Maqolada bu yondashuv yetarli emasligi asoslanadi. Rivojlanish psixologiyasi va o'qish bo'yicha empirik tadqiqotlar ko'rsatishicha, hal qiluvchi o'zgaruvchi matnning qiyinligi emas, bolaning shu yoshda bera oladigan javob turidir. Makkenna va hammualliflarining AQShda 1–6-sinflarning taxminan 18 ming o'quvchisini qamragan tadqiqotida maktabga kelgan paytda ijobiy bo'lgan munosabat boshlang'ich ta'lim oxiriga kelib befarqlik tomon siljigani, bu siljish esa ayniqsa o'quv maqsadidagi o'qishda kuchli ekani qayd etilgan. Nootens va hammualliflarining 5–8-sinflar bo'yicha tadqiqotida tushish asta-sekin emas, bitta o'tish nuqtasida sodir bo'lgan: 6-sinf dan 7-sinfga o'tishda o'rtacha ko'rsatkich 2,65 dan 2,17 ga tushgan, bo'sh vaqtdagi o'qishga munosabat esa o'quv o'qishidan yuqoriligicha qolgan. O'zbekiston uchun masala amaliy ahamiyatga ega: PIRLS 2021 tadqiqotida mamlakat 4-sinf o'quvchilarining o'rtacha ko'rsatkichi 437 ballni tashkil etgan, shkala markazi esa 500 balldir. Maqolada yosh bosqichlari, javob turi, matn tanlovi va topshiriq turini bog'lovchi mezonli jadval taklif etiladi.

Kalit so'zlar: bolalar adabiyoti, yoshga doir xususiyatlar, o'quvchi javobi, o'qish bosqichlari, o'qishga munosabat, PIRLS, matn tanlovi, adabiyot metodikasi, yaqin rivojlanish zonasi, boshlang'ich va o'rta bo'g'in.

УЧЁТ ВОЗРАСТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ: ВОПРОС НЕ СЛОЖНОСТИ ТЕКСТА, А ТИПА ОТКЛИКА

Аннотация: Вопрос возрастного соответствия при преподавании детской литературы обычно решается через сложность текста. В статье показано, что этого недостаточно: решающей переменной является не трудность произведения, а тип отклика, на который ребёнок способен в данном возрасте. В исследовании Маккенны и соавторов, охватившем около 18 тысяч учащихся 1–6 классов США, зафиксирован сдвиг от положительного отношения к равнодушию к концу начальной школы, причём сильнее всего в учебном чтении. В работе Ноотенс и соавторов по 5–8 классам снижение оказалось не постепенным, а сосредоточенным в одном переходе: с 6 к 7 классу средний показатель упал с 2,65 до 2,17. Для Узбекистана вопрос имеет прямое практическое значение: в PIRLS 2021 средний балл учащихся 4 класса составил 437 при центре шкалы 500. Предлагается

матрица, связывающая возрастную ступень, тип отклика, выбор текста и тип задания.

Ключевые слова: детская литература, возрастные особенности, читательский отклик, стадии чтения, отношение к чтению, PIRLS, выбор текста, методика литературы, зона ближайшего развития.

ACCOUNTING FOR AGE-RELATED CHARACTERISTICS IN TEACHING CHILDREN'S LITERATURE: A QUESTION OF RESPONSE TYPE RATHER THAN TEXT DIFFICULTY

Abstract: *Age-appropriateness in the teaching of children's literature is usually handled through text difficulty: length, vocabulary and structure are matched to the grade. This article argues that such an approach is insufficient. Developmental psychology and empirical reading research indicate that the decisive variable is not the difficulty of the text but the type of response the child is able to produce at a given age. In the study by McKenna and co-authors, covering about 18,000 pupils in grades 1 to 6 in the United States, attitudes that were positive on entry to school had shifted towards indifference by the end of elementary school, and the shift was strongest for academic reading. In the study by Nootens and co-authors on grades 5 to 8, the decline was not gradual but concentrated at a single transition: the mean fell from 2.65 in grade 6 to 2.17 in grade 7, while attitudes to leisure reading remained higher than attitudes to academic reading throughout. The question has direct practical significance for Uzbekistan, where the average score of fourth-grade pupils in PIRLS 2021 was 437 against a scale centrepont of 500. A criterion matrix linking the age stage, the response type, the choice of text and the type of task is proposed.*

Keywords: *children's literature, age-related characteristics, reader response, stages of reading, reading attitude, PIRLS, text selection, literature teaching methodology, zone of proximal development.*

KIRISH

Bolalar adabiyotini o'qitishda yoshga moslikni ta'minlash metodikaning eng qadimiy talablaridan biri hisoblanadi. Amaliyotda bu talab odatda bitta o'lchov orqali bajariladi: matn qiyinligi sinfga moslashtiriladi. O'qituvchi asarning hajmini, lug'at murakkabligini, gap tuzilishini va syujet tarmoqlanishini hisobga oladi, shu asosda qaysi asar qaysi sinfga mos kelishini belgilaydi.

Bunday yondashuvning asosi bor, lekin u yetarli emas. Matn qiyinligi bola asarni o'qiy oladimi degan savolga javob beradi; u bola asardan nimani ola oladi va undan nima talab qilish mumkin degan savolga javob bermaydi. Bu ikki savol bir xil emas, va ikkinchisi metodika uchun ko'proq ahamiyatga ega.

Nazariy jihatdan farq ancha erta asoslangan. Piaje bolaning tafakkuri yoshga qarab sifat jihatidan o'zgarishini, ya'ni u shunchaki ko'proq bilib qolmay, boshqacha fikrlay boshlashini ko'rsatgan [1]. Vygotskiy esa o'qitishni bolaning hozirgi darajasiga emas, yaqin rivojlanish zonasiga yo'naltirish kerakligini asoslagan [2]. Chukovskiy bolaning so'z va ritmga munosabati o'ziga xos qonuniyatga bo'ysunishini bevosita kuzatuvlar asosida

tasvirlagan [3]. Applbi bolaning hikoya haqidagi tasavvuri yosh bilan bosqichma-bosqich o'zgarishini ko'rsatgan [4], Appliard esa o'quvchining asarga munosabatini yoshga qarab farqlanuvchi rollar ketma-ketligi sifatida tavsiflagan [5].

Bu adabiyotning umumiy xulosasi quyidagicha: yosh bilan o'zgaradigan asosiy narsa bolaning o'qish texnikasi emas, uning asarga beradigan javobining turidir. Kichik yoshdagi o'quvchi asarga kirib boradi va voqeada ishtirok etadi; keyinroq u qahramon bilan o'zini tenglashtiradi; undan keyin asar ortidagi fikrni izlay boshlaydi; faqat shundan so'ng matnni tahlil obyekti sifatida ko'ra oladi [5]. Agar o'qituvchi bu ketma-ketlikdan oldinga o'tib ketsa, bola asarni o'qiy olsa ham, undan talab qilinayotgan javobni bera olmaydi.

Empirik tomondan esa bu nomuvofiqlikning narxi o'lchangan. Makkenna, Kir va Ellsvort AQShda 1-6-sinflarning taxminan 18 ming o'quvchisini qamragan milliy so'rovda maktabga kelgan paytda ijobiy bo'lgan o'qishga munosabat boshlang'ich ta'lim oxiriga kelib befarqlik yoki salbiylik tomon siljiganini, bu siljish esa ayniqsa o'quv maqsadidagi o'qishda kuchli ekanini aniqlagan [6].

O'zbekiston uchun masala amaliy ahamiyatga ega. PIRLS 2021 xalqaro tadqiqotida mamlakat 4-sinf o'quvchilarining o'rtacha ko'rsatkichi 437 ballni tashkil etgan, shkalaning markaziy nuqtasi esa 500 balldir [7]. Jahon banki hisobotiga ko'ra 4-sinf o'quvchilarining taxminan 30 foizi past xalqaro chegarani egallay olmagan [8]. Bunday sharoitda asar tanlashdagi har bir metodik qaror ahamiyat kasb etadi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda ta'lim jarayonini o'quvchining yosh va individual xususiyatlariga moslashtirish talabi belgilangan [17], biroq bu talabning adabiyot darsidagi aniq o'lchovi metodik adabiyotda ochiq qolmoqda.

Maqolaning maqsadi quyidagicha: bolalar adabiyotini o'qitishda yoshga doir xususiyatlarni hisobga olishning qaysi o'lchovi hal qiluvchi ekanini aniqlash va yosh bosqichi, javob turi, matn tanlovi hamda topshiriq turini bog'lovchi mezonli jadval taklif etish. Ilmiy yangiligi shundaki, yoshga moslik bu yerda matn qiyinligi masalasi sifatida emas, o'quvchidan talab qilinadigan javob turi masalasi sifatida qo'yiladi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda bolalar adabiyotini o'qitish jarayoni obyekt sifatida olingan. Predmet esa o'quvchining yoshi bilan undan talab qilinadigan javob turi o'rtasidagi muvofiqlik masalasidir.

Dalil bazasini uch guruh manba tashkil etadi. Birinchi guruhni rivojlanish nazariyalari tashkil etadi: Piajening kognitiv bosqichlar konsepsiyasi [1], Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi ta'limoti [2] va Chukovskiyning bola nutqi bo'yicha kuzatuvlari [3]. Ikkinchi guruhga adabiy javobning yoshga bog'liqligini o'rgangan ishlar kiradi: Applbining hikoya tushunchasi bo'yicha tadqiqoti [4], Appliardning o'quvchi rollari nazariyasi [5], Rozenblattning tranzaksion nazariyasi [9], Nikolayevaning kognitiv yondashuvi [10], Nodelmanning bolalar adabiyoti ta'rifi [11] va Xollindeylning bolalik belgilari konsepsiyasi [12] hamda Takkerning bola va kitob o'rtasidagi munosabatni psixologik va adabiy jihatdan birga tahlil qilgan ishi [16]. Uchinchi guruhni empirik o'lchovlar tashkil etadi: Makkenna va hammualliflarining milliy so'rovi [6], Nootens va hammualliflarining 5-8-sinflar bo'yicha tadqiqoti [13], Chollning o'qish bosqichlari modeli

[14] va to'rtinchi sinf pasayishi hodisasini tavsiflagan ish [15], hamda O'zbekiston bo'yicha PIRLS 2021 natijalari [7] va Jahon banki tahlili [8].

Usul uch bosqichdan iborat. Birinchi bosqichda o'quvchining adabiy javob turlari Appliard tasnifi asosida ajratildi va ularning har biri Chollning o'qish bosqichlari modeli bilan taqqoslandi. Ikkinchi bosqichda har bir javob turiga mos keladigan matn xususiyati va topshiriq turi belgilandi. Uchinchi bosqichda javob turi bilan topshiriq turi mos kelmagan holatda yuzaga keladigan xavf empirik manbalar asosida ko'rsatildi.

Taqqoslashda muhim uslubiy cheklov hisobga olindi. Appliard tasnifi nazariy tipologiya bo'lib, u katta namunada o'lgangan rivojlanish ketma-ketligi emas; Makkenna va Nootens ma'lumotlari esa o'qishga munosabatni o'lgaydi, adabiy javob turini emas. Shu sababli jadvaldagi bog'lanish mantiqiy asoslangan taklif sifatida beriladi, baholangan model sifatida emas. Bu cheklov muzokara qismida alohida muhokama qilinadi.

Tadqiqot cheklovlari to'g'risidagi izoh. Ushbu ish nazariy-tahliliy xususiyatga ega. Muallif tomonidan pedagogik eksperiment, nazorat guruhli sinov yoki o'quvchilar o'rtasida so'rovnoma o'tkazilmagan. Maqolada keltirilgan barcha miqdoriy ko'rsatkichlar nashr etilgan ilmiy tadqiqotlar va xalqaro tashkilotlarning rasmiy hisobotlaridan olingan hamda har biri matnda havola bilan ko'rsatilgan. Taklif etilayotgan jadval metodik mo'ljol bo'lib, u statistik tasdiqlangan model emas va keyingi bosqichda tajriba-sinov ishlarida tekshirilishi lozim.

NATIJALAR

1. Yosh bilan o'zgaradigan narsa: javob turi

Birinchi natija nazariy manbalarni qiyoslashdan kelib chiqadi. Appliard o'quvchining asarga munosabatini bir necha ketma-ket rol sifatida tavsiflaydi: avval bola asar olamida ishtirokchi bo'ladi, keyin qahramon bilan o'zini tenglashtiradi, undan keyin asar ortidagi ma'no va g'oyani izlay boshlaydi, nihoyat matnni talqin obykti sifatida ko'radi [5]. Applbi ham shunga yaqin natijaga kelgan: bolaning hikoya haqidagi tasavvuri yosh bilan oddiy sanab o'tishdan umumlashtirish va baholashga qarab o'zgaradi [4]. Takker esa bolaning muayyan yoshda qanday kitobni qabul qilishini uning hissiy ehtiyoji bilan bog'lab tushuntiradi: asar bolaga qo'rquv, raqobat yoki yolg'izlik kabi kechinmalarni xavfsiz masofadan ko'rish imkonini bergandagina qiziqarli bo'ladi [16].

Bu ketma-ketlikning metodik ma'nosi aniq. Har bir rol o'ziga xos topshiriq turini talab qiladi. Ishtirokchi roldagi bolaga "asar nima haqida" degan savol emas, "keyin nima bo'ladi deb o'ylaysan" degan savol mos keladi. Talqinchi roldagi o'quvchiga esa teskarisi. Agar savol rolga mos kelmasa, o'quvchi javob bera olmaydi, va bu uning qobiliyatsizligi emas, savolning erta yoki kech berilganidir.

2. O'qish bosqichi va burilish nuqtasi

Ikkinchi natija Choll modelidan kelib chiqadi. Choll o'qishning rivojlanishini bosqichlarga ajratib, boshlang'ich ta'limning o'rtalarida sifat burilishi sodir bo'lishini ko'rsatgan: bu paytgacha bola o'qishni o'rganadi, bundan keyin esa o'rganish uchun o'qiydi [14]. Choll, Jeykobs va Bolduin bu burilishda bir qism o'quvchilarning orqada qolishini aniqlab, uni to'rtinchi sinf pasayishi deb atagan [15].

Bu burilish adabiyot darsi uchun bevosita ahamiyatga ega, chunki aynan shu nuqtada matn bolaga zavq beruvchi narsadan vazifa bajarish vositasiga aylanadi. Asar endi o'qilmaydi, u o'rganiladi. Agar bu o'tish tayyorgarliksiz amalga oshirilsa, o'quvchi matnni emas, topshiriqni o'qishni boshlaydi.

3. O'lchangan narx: munosabatning pasayishi

Uchinchi natija empirik o'lchovlarga tegishli va u eng muhimi. Makkenna, Kir va Ellsvort AQShda taxminan 18 ming o'quvchi ishtirokida o'tkazilgan milliy so'rovda 1-sinfdan 6-sinfgacha o'qishga munosabatning umumiy pasayish tendensiyasini aniqladi: maktabga kelgan paytda ijobiy bo'lgan munosabat boshlang'ich ta'lim oxiriga kelib befarqlik yoki salbiylik tomon siljigan, va bu siljish ayniqsa o'quv maqsadidagi o'qishda kuchli bo'lgan [6].

Nootens va hammualliflari 5-8-sinflarning 468 o'quvchisi ishtirokida o'tkazilgan tadqiqotda bu manzarani aniqlashtirdi. Sinf bo'yicha farq statistik jihatdan ahamiyatli chiqdi: $F(3,460) = 37,22$; $p < 0,001$; eta kvadrat 0,187. Biroq pasayish asta-sekin emas edi. 5-sinf (o'rtacha 2,61) va 6-sinf (2,65) o'rtasida sezilarli farq topilmadi; yagona ahamiyatli tushish 6-sinfdan 7-sinfga o'tishda (2,17) qayd etildi va mualliflar buni asta-sekin pasayish emas, maktab bosqichining almashishidagi keskin siljish deb izohladi [13].

Shu tadqiqotning ikkinchi natijasi birinchisidan ham muhimroq. Bo'sh vaqtdagi o'qishga munosabat (2,58) o'quv maqsadidagi o'qishga munosabatdan (2,04) yuqori chiqdi: $F = 176,93$; eta kvadrat 0,257. Ya'ni o'quvchilar o'qishdan emas, o'quv o'qishidan uzoqlashadi. Bundan tashqari bo'sh vaqt o'qishining ustunligi sinfdan sinfga qisqargan: 5, 6 va 7-sinflarda u mos ravishda 0,75; 0,62 va 0,63 ni tashkil etgan bo'lsa, 8-sinfga kelib 0,13 ga tushgan va statistik ahamiyatini yo'qotgan [13].

Bu uch natija birgalikda asosiy xulosani beradi: yosh bilan yo'qoladigan narsa o'qish qobiliyati emas, o'qishga bo'lgan munosabat, va u aynan o'quv o'qishi sohasida yo'qoladi.

4. O'zbekiston konteksti

PIRLS 2021 tadqiqotida O'zbekiston 4-sinf o'quvchilarining o'rtacha ko'rsatkichi 437 ball (standart xatolik 2,9) ni tashkil etgan; shkalaning markaziy nuqtasi 500 ball bo'lib, tadqiqotda qatnashgan o'quvchilarning o'rtacha yoshi 10,2 yoshni tashkil etgan [7]. Jahon banki hisobotiga ko'ra 4-sinf o'quvchilarining taxminan 30 foizi past xalqaro chegarani (400 ball) egallay olmagan, bu ko'rsatkich o'g'il bolalarda 35,8 foizni, qizlarda 24,2 foizni tashkil etadi [8].

Bu raqamlarni to'g'ri o'qish zarur. Ular adabiyot darsining sifatini emas, o'qish savodxonligining umumiy darajasini o'lchaydi. Biroq ular bitta muhim shartni belgilaydi: o'quvchilarning sezilarli qismi 4-sinf oxirida matnni erkin tushunish darajasiga yetmagan ekan, ulardan shu bosqichda tahliliy javob talab qilish uslubi jihatdan asossiz bo'ladi.

5. Mezonli jadval

Quyidagi jadvalda yosh bosqichi, unga mos javob turi, o'qish bosqichi, matn tanlovidagi asosiy mezon, topshiriq turi va nomuvofiqlik yuzaga kelganda kutiladigan xavf keltirilgan.

1-jadval. Yosh bosqichi, javob turi va unga mos matn hamda topshiriq

Yosh va sinf	Ustun javob turi	Matn tanlovidagi mezon	Mos topshiriq	Nomuvofiqlik xavfi
6–8 yosh, 1–2-sinf	Ishtirok: bola asar olamiga kiradi	Ritm, takror, aniq harakat; ovoz chiqarib o'qishga mos matn [3]	Sahnalashtirish, davomini aytish, rasm chizish	Erta tahliliy savol bolani javobsiz qoldiradi [4; 5]
8–10 yosh, 3–4-sinf	Qahramon bilan o'zini tenglashtirish	Aniq markaziy qahramon, tushunarli axloqiy tanlov [5]	Qahramon o'rnida qaror qabul qilish, xat yozish	O'qishni o'rganishdan o'rganish uchun o'qishga o'tish qiyinlashadi [14; 15]
10–12 yosh, 5–6-sinf	Ma'no izlash: asar nima demoqchi	Bir nechta nuqtayi nazar, ochiq yakun [4]	Muhokama, taqqoslash, o'z fikrini asoslash	Tayyor talqinni yodlatish mustaqil fikrni to'xtatadi [9]
12–14 yosh, 7–8-sinf	Talqin: matn tahlil obyekti sifatida	Badiiy vosita ko'rinadigan, qayta o'qishga arziydigan asar [10]	Tahlil, qiyosiy o'qish, yozma talqin	Aynan shu o'tishda o'qishga munosabat keskin tushadi: 2,65 dan 2,17 ga [13]
Barcha bosqichlar	Bo'sh vaqt o'qishi	O'quvchining o'z tanlovi	Baholanmaydigan erkin o'qish	O'quv o'qishiga munosabat bo'sh vaqt o'qishidan past: 2,04 ga qarshi 2,58 [13]

Manba: jadval muallif tomonidan 3–5, 9, 10, 13–15-manbalar asosida tuzilgan. Yosh chegaralari taxminiy bo'lib, individual farqlar hisobga olinishi lozim.

Jadvaldan ko'rinadigan asosiy qonuniyat shundan iborat: xavf matnning qiyinligidan emas, topshiriqning javob turiga mos kelmasligidan kelib chiqadi. Bir xil asar bir sinfda o'rinli, boshqasida esa erta bo'lishi mumkin, va buni belgilaydigan narsa asarning o'zi emas, undan nima so'ralayotganidir.

MUZOKARA

Natijalar yoshga moslikni matn qiyinligi orqali emas, javob turi orqali belgilashni taklif qiladi. Bu taklifga uchta jiddiy e'tiroz bildirilishi mumkin va ularning har biri ko'rib chiqilishi lozim.

Birinchi e'tiroz: sabab bog'lanishi isbotlanmagan

Eng kuchli e'tiroz empirik dalilning tabiatiga qaratilgan. Nootens va hammualliflari qayd etgan 6-sinfdan 7-sinfga o'tishdagi tushish [13] maktab bosqichining almashishiga to'g'ri keladi, bu esa faqat adabiyot darsidagi o'zgarish emas: o'quvchi yangi maktabga o'tadi, fanlar soni ortadi, o'qituvchilar almashadi, o'smirlik davri boshlanadi. Shu sababli pasayishni adabiyot o'qitish usuliga bog'lash korrelyatsion xulosa bo'ladi, sababiy xulosa emas, va mualliflarning o'zlari ham buni o'tish bilan bog'liq siljish deb izohlaydi.

Bu e'tiroz o'rinli va uni chetlab o'tib bo'lmaydi. Uni biroz yumshatadigan bitta kuzatuv bor: agar pasayish faqat umumiy o'smirlik yoki maktab o'zgarishi bilan bog'liq bo'lganida, u o'qishning ikkala turiga teng ta'sir qilishi kerak edi. Aslida esa bo'sh vaqt o'qishi o'quv o'qishidan barqaror yuqori turgan va farq 8-sinfga kelib yopilgan [13], ya'ni

pasayish ko'proq o'quv o'qishi tomonidan kelgan. Bu maktab omilini butunlay istisno qilmaydi, lekin uni yagona izoh ham qoldirmaydi.

Ikkinchi e'tiroz: tipologiya o'lchov emas

Ikkinchi e'tiroz nazariy asosga tegishli. Appliarni o'quvchi rollari [5] va Applbining bosqichlari [4] katta namunada statistik o'lchangan rivojlanish ketma-ketligi emas, balki sifat tahliliga asoslangan tipologiyalardir. Ularni yosh chegaralariga qat'iy bog'lash soddalashtirish bo'ladi: bir sinfda turli rollardagi o'quvchilar bir vaqtda bo'ladi.

Shu sababli jadvaldagi yosh chegaralari qat'iy chegara emas, mo'ljallanish sifatida qaralishi kerak. Amaliy xulosa esa bundan zaiflashmaydi, balki aniqlashadi: o'qituvchi sinfga emas, o'quvchiga qarab topshiriq berishi lozim, va bitta darsda turli javob turlariga mo'ljallangan savollar birga bo'lishi mumkin.

Uchinchi e'tiroz: yaqin rivojlanish zonasi

Uchinchi e'tiroz Vygotskiyning o'z ta'limotidan kelib chiqadi va u maqolaning tezisiga qarshi ishlaydi. Agar o'qitish bolaning hozirgi darajasidan yuqoriroqqa yo'naltirilishi kerak bo'lsa [2], unda javob turiga qat'iy moslashish rivojlanishni to'xtatishi mumkin. Bolani faqat u uddalaydigan savollar bilan cheklash uni keyingi bosqichga o'tkazmaydi.

Bu e'tiroz maqolaning tezisini bekor qilmaydi, lekin uni muhim tarzda cheklaydi. To'g'ri shakl quyidagicha: topshiriq javob turidan bir qadam oldinda bo'lishi mumkin va bo'lishi kerak ham, lekin bir necha qadam oldinda bo'lmasligi lozim. Vygotskiy ta'kidlagan narsa ham aynan shu: zona yaqin bo'lishi kerak. Yordam bilan bajarish mumkin bo'lgan topshiriq rivojlantiradi, yordam bilan ham bajarib bo'lmaydigan topshiriq esa faqat muvaffaqiyatsizlik tajribasini beradi.

Amaliy natijalar

Tahlildan uch amaliy xulosa kelib chiqadi. Birinchidan, asar tanlashda birinchi savol "bu matn sinfga og'irlik qilmaydimi" emas, "bu asardan nima so'rashim mumkin" bo'lishi kerak. Ikkinchidan, 6-sinfdan 7-sinfga o'tish alohida metodik e'tibor talab qiladi, chunki aynan shu nuqtada munosabatning eng katta tushishi o'lchangan [13]; bu o'tishda tahliliy topshiriqlarni bir vaqtning o'zida emas, bosqichma-bosqich kiritish maqsadga muvofiq. Uchinchidan, baholanmaydigan erkin o'qish o'quv dasturining bir qismi bo'lib qolishi kerak, chunki o'lchovlar o'quvchilarning o'qishdan emas, aynan o'quv o'qishidan uzoqlashishini ko'rsatadi [6; 13].

Tadqiqotning asosiy cheklovi shundaki, keltirilgan empirik ma'lumotlar boshqa mamlakatlar maktablarida olingan va o'zbek maktabi sharoitiga sonli ko'chirilmagan. Keyingi tadqiqotlar uchun aniq yo'nalish sifatida O'zbekiston maktablarida 5-8-sinflar bo'yicha o'qishga munosabatni o'lchash taklif etiladi: bunday o'lchov tushish nuqtasi mahalliy sharoitda ham shu yerda ekanini tekshirish imkonini beradi.

XULOSA

1. Bolalar adabiyotini o'qitishda yoshga moslikni faqat matn qiyinligi orqali belgilash yetarli emas. Yosh bilan o'zgaradigan asosiy narsa o'quvchining asarga beradigan javobining turidir [4; 5].

2. O'qish rivojlanishida boshlang'ich ta'limning o'rtalarida sifat burilishi mavjud: bola o'qishni o'rganishdan o'rganish uchun o'qishga o'tadi [14], va bu o'tishda bir qism o'quvchilar orqada qoladi [15].

3. Bu o'tishning narxi o'lchangan. Taxminan 18 ming o'quvchi qamrab olingan milliy so'rovda maktabga kelgan paytdagi ijobiy munosabat boshlang'ich ta'lim oxiriga kelib befarqlikka siljigan, ayniqsa o'quv o'qishida [6]. 5–8-sinflar bo'yicha tadqiqotda tushish bitta nuqtada jamlangan: 6-sinf dan 7-sinfga o'tishda o'rtacha 2,65 dan 2,17 ga tushgan [13].

4. Pasayish o'qishning o'zidan emas, uning o'quv shaklidan uzoqlashish hisobiga yuz beradi: bo'sh vaqt o'qishiga munosabat 2,58, o'quv o'qishiga munosabat 2,04 ni tashkil etgan [13]. Bu metodik muammo ekanini ko'rsatadi.

5. O'zbekiston sharoitida qo'shimcha shart mavjud: PIRLS 2021 da 4-sinf o'quvchilarining o'rtacha ko'rsatkichi 437 ball bo'lgan [7] va ularning taxminan 30 foizi past xalqaro chegaraga yetmagan [8]. Shu sababli tahliliy topshiriqlarni erta kiritish uslubiy jihatdan asossiz.

6. Shu bilan birga javob turiga haddan tashqari qat'iy moslashish ham to'g'ri emas, chunki rivojlanish yaqin rivojlanish zonasida sodir bo'ladi [2]. To'g'ri o'lcham quyidagicha: topshiriq o'quvchining hozirgi javob turidan bir qadam oldinda bo'lsin, bir necha qadam emas.

Umumiy xulosa quyidagicha: yoshga moslik asarni tanlashda emas, asardan nima so'ralishida hal qilinadi. Bola o'qiy oladigan, lekin javob bera olmaydigan savol qo'yilgan matn uning uchun og'ir matn emas, erta berilgan savoldir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Piaget J. The Psychology of Intelligence. — London: Routledge, 1950. — 182 p.
2. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. — 159 p.
3. Chukovsky K. From Two to Five. — Berkeley: University of California Press, 1963. — 182 p.
4. Applebee A.N. The Child's Concept of Story: Ages Two to Seventeen. — Chicago: University of Chicago Press, 1978. — 171 p.
5. Appleyard J.A. Becoming a Reader: The Experience of Fiction from Childhood to Adulthood. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990. — 228 p.
6. McKenna M.C., Kear D.J., Ellsworth R.A. Children's attitudes toward reading: a national survey // Reading Research Quarterly. — 1995. — Vol. 30, No. 4. — P. 934–956.
7. Mullis I.V.S., von Davier M., Foy P. et al. PIRLS 2021 International Results in Reading. — Boston College: TIMSS & PIRLS International Study Center, 2023. — URL: <https://pirls2021.org/results>
8. World Bank. Uzbekistan Learning Poverty Brief. — Washington, DC: World Bank, April 2024 (Version 2).
9. Rosenblatt L.M. The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work. — Carbondale: Southern Illinois University Press, 1978. — 196 p.

10. Nikolajeva M. Reading for Learning: Cognitive Approaches to Children's Literature. — Amsterdam: John Benjamins, 2014. — 247 p.
11. Nodelman P. The Hidden Adult: Defining Children's Literature. — Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2008. — 390 p.
12. Hollindale P. Signs of Childness in Children's Books. — Stroud: Thimble Press, 1997. — 128 p.
13. Nootens P., Morin M.-F., Alamargot D., Gonçalves C., Venet M., Labrecque A.-M. Differences in attitudes toward reading: a survey of pupils in grades 5 to 8 // *Frontiers in Psychology*. — 2019. — Vol. 9. — Art. 2773. — DOI: 10.3389/fpsyg.2018.02773.
14. Chall J.S. Stages of Reading Development. — New York: McGraw-Hill, 1983. — 293 p.
15. Chall J.S., Jacobs V.A., Baldwin L.E. The Reading Crisis: Why Poor Children Fall Behind. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1990. — 199 p.
16. Tucker N. The Child and the Book: A Psychological and Literary Exploration. — Cambridge: Cambridge University Press, 1981. — 259 p.
17. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637. — URL: <https://lex.uz/docs/-5013007>